

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Pótlások és igazítások a „Régi Magyarországi Nyomtatványok” első két kötetéhez. VI. A *Magyar Könyvszemle* korábbi évfolyamaiban eddig már több közleményben nyertek publikálást a „Régi Magyarországi Nyomtatványok” (RMNy) első kötetéhez felbukkant kiegészítések és javítások.¹ Időközben megjelent e mű második kötete. A mostani írásban ez utóbbihoz találhatók adalékok.

* * *

Maga az RMNy előre is hivatkozott egy esetben ilyen pótlásra. Az történt ugyanis, hogy mindaddig csupán a későbbi, 1637. évi kiadás (RMK. I. 665.) címlapjáról volt ismeretes Kopcsányi Márton imádságoskönyvének 1622. évi bécsi kiadása (RMK. I. 526.). Az RMNy második kötete már a tördelt korrektúra állapotában volt, amikor néhai Gergely Rezső könyvtárából, amely azóta bekerült az MTA Könyvtárába, felbukkant ebből egy csaknem teljes példány.² Miután az RMNy II-n belül e tétel terjedelme már ekkor nem volt növelhető, így a címleírásra és a címlap reprodukálására volt csupán lehetőség. A részletes leírás pótlása most következik.

1260 (KOPCSÁNYI Márton:) Keresztyen imádságos keonyvecke . . . Bechbe MDXXXII Gelbhaar Gergely.

A⁶[B¹²]C¹² — Š¹²T⁸V[?]I² = [2] + 429 + [1] + 12 pag. — 12° RMK I 526

Katolikus imádságoskönyv. — A címlevél hátán latin vers és bibliai idézet. *A nemzetes és nagyságos Istvánfy Éva asszonynak, a néhai nemzetes és nagyságos Draskovith Jánosnak meghagyott özvegyének* szóló ajánlást ehhez a kiadáshoz írta a szerző, *nagyságodnak jóakaró lelkiatyja, Szt. Ferenc szerzetéből Kopchany Fr. Márton*, Bécsben 1622. július 25-ről kelteve. A szöveg kitölti az első füzetet, amíg a második (B¹²) nincs meg. A példányból ismert 1637. évi kiadás alapján feltételezhető, hogy a hiányzó lapokon kalendárium foglalt helyet. — Kopcsányi imádságoskönyve szerkezetében és szövegében túlnyomó többségében megegyezik az említett, későbbi kiadással, mindössze három kis ima szerepel kizárólag ebben a korábbi kötetben: *A mise után való imádság* (145) — *Boldogasszony litániája hozzá való kegyes ájtatossággal* (376) — *Vitéz embernek való imádság* (409). Az 1637. évi kiadásban viszont négy olyan ima található, amely az 1622. évben nem szerepel. Néhány ima címében kisebb eltérés tapasztalható a két kiadás között: pl. *Az Úr vétele előtt elmélkedés és imádság* (1622) — *Az Úr vacsorája előtt elmélkedés és imádság* (1637) A könyvet tartalom- és hibajegyzék zárja.

A hiányzó második füzet helyén az egyetlen ismert példányban *Sz. Brigidának XV. ájtatos imádsági igaz penitencia tartásért és boldog kimúlásért* kezdetű, tizenkét levélből álló füzet található külön lapszámozással. Ez megegyezik Kopcsányi imádságoskönyvének 1637. évi kiadása végén álló szöveggel. Ezek alapján feltételezhető, hogy e korábbi kiadásban ezt függelékként csatolták a főműhöz, de a leírásra került példányba ezt rossz

¹ MKsz 1972. 187–190, 1975. 85–92, 1976. 44–51, 170, 281–294, 1977. 374–381, 1980. 77–78, 185, 1982. 355, 1983. 406–408, 414, 1984. 119–127.

² Jelzete most RM I. 8° 789.

helyre illesztették be. A füzet hat ívjele közül három az „A”, a másik három pedig a „V”-betűt viseli, így eldönthetetlen, hogy ennek a kötet végére kívánczó résznek melyik füzetjelet is szánta a nyomdász.

Cf. S1145A, —, →
Budapest Acad ②*

Kopcsányi imádságoskönyve 1622. évi ajánlásában (A_{2a}) arról írt, hogy *amely imádságoskönyvecskét 1617. esztendőben az esztergomi érsek ónagysága engedelméből kinyomtattam volt Posonyban*. A címlapon is az áll, hogy *ezelőtt Posonyban, most ujabbán nyomtattatott*. Az ajánlás végén (A_{6a}) pedig megismételve olvasható, hogy *az 1617. esztendőben kibocsátatott imádságoskönyvecskét*, most újra közreadja a szerző. A fentiek alapján biztosra vehető, hogy Kopcsányi e munkáját első alkalommal Pozsonyban és pedig 1617-ben jelentette meg az ottani érseki nyomdában. Ezzel hibásnak minősül a mű harmadik kiadása (RMK I 665) címlapján álló adat, amely szerint az *először 1616. . . . esztendőben nyomtattatott*. Elesik továbbá az a feltételezés, hogy erre Bécsben került volna sor. Mindezek szerint a RMNy 1103. tételt törölni kell, és helyette az ottani szövegnek a fenti kiegészítéssel a S 1145A szám alá kell kerülnie.

1103 Törölve.

S 1145A »Kopcsányi Márton: Keresztyén imádságos könyvecske. Pozsony 1617 érseki nyomda.«

* * *

Ugyancsak az említett Gergely-féle gyűjteménnyel került az MTA Könyvtárába Szikszai Fabricius Balázs latin—magyar szójegyzékének egy címlap nélküli példánya.³ Összevetve e mű 1619. évi debreceni kiadásával (1177) megállapítható, hogy bár ugyanazzal a nyomdai felszereléssel készült, de attól az elejétől a végéig eltérő szedésű (1. kép). A tipográfiai anyag állapota alapján Berlász Piroska volt szíves megállapítani, hogy az 1620 és 1635 között készült a debreceni műhelyben.⁴

S 1381A [SZIKSZAI FABRICIUS Balázs: Nomenclatura seu dictionarium Latino—Ungaricum clarissimi viri d. Basilii Fabricii Szikzovii. Editio prioribus limatior et multo auctior cum indice duplici, opera Emerici A. Sz. Uyfalvii.] [Debreceni 1620—1635 Rheda? Fodorik?]

A⁶—Z⁶, Aa⁶Bb⁵ = [4] + 142 + [3] fol. — 12°

Latin—magyar szójegyzék. — Tartalma és beosztása szinte sorról sorra megegyezik az 1619. évi debreceni kiadással (1177).

Cf. 642* !; 891, 1099, 1177 —, 1423, 1451, 1453, →

Budapest Acad ②

Itt jegyzendő meg, hogy e Szikszai Fabricius-féle szójegyzéknek a RMNy 1177 alatt regisztrált két példánya az Akadémiai Könyvtárban nem az 1619. évszámmal készült, hanem ebből a most ismertetett, későbbi kiadásból való. A teljesnek leírt kötetből⁵ is hiányzik a címlevél, a másikkól⁶ pedig ezen felül néhány további levél is. Ugyancsak ebből a későbbi kiadásból való az OSzK hiányos példánya, amelyet eddig az 1619. évi kiadással azonosítottak.^{6/a}

* * *

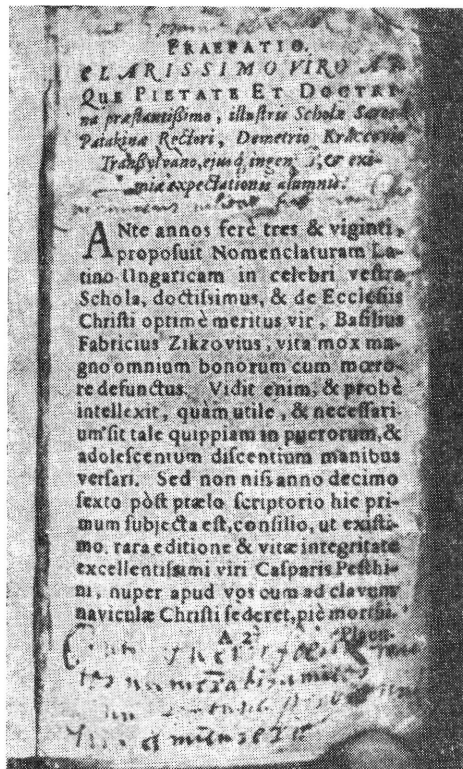
³ Jelzete RM I. 8° 769.

⁴ Segítségét e helyen is megköszönöm.

⁵ Jelzete RM I. 8° 720.

⁶ Jelzete RM I. 8° 729.

^{6/a} Jelzete RMK. I. 489. 2. pld.

1. kép

A második németújvári nyomda létrejöttének körülményeivel részletesen V. Ecsedy Judit foglalkozott.⁷ Levéltári kutatásai alapján megállapította, hogy 1617-ben egy név szerint nem ismert nyomdász járt már ott. Beythe Imre egyik datálatlan leveléből lehet tudni, hogy „a beteges könyvnyomtató a szekerekkel elment”.⁸ Bernhard Máté ezt követően került a Nádasdyak keresztúri műhelyéből Németújvárra. Miután a közelmúltban előkerült egy 1617. évszámmal készült és korábbról nem ismert nyomtatvány, amelynek tipográfiai kiállítása a Batthyányak műhelyére utal,⁹ arra lehetett gondolni, hogy ezt a munkát már Bernhard készítette (RMNy 1143A).

A legutóbbi időben Pintér Gábor, akinek segítőkészségét e helyen is újra megköszönöm, teljesen új adatra hívta fel a figyelmemet. Pónori Thewrewk József 1855-ben a „Hunyadi Székely Mátyás serlege” c. kis kiadványában¹⁰ ugyanis a következőket írta:

„A költéyekben dicsért Battyáni Ferencz egyik utódja, ugyan Ferencz egész életén keresztül a protestans hitet vallá, udvarában protestans lelkézt tartá s az új vallás terjesztésére Németújvárt 1617. könyvnyomdát állíta. Történelmi állításom bizonyosságaul

⁷ Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1979. 303–352.

⁸ I.m. 308.

⁹ MKsz 1979. 308–309.

¹⁰ Esztergom 1855. 11.

itt újra, idézem mit az olvasó közönség 1848 első felében általam mind magyarul mind németül ismerni tanult vala:

AZ VR CHRISTVSNAK SZENTSEGES VACHORÁIÁROL VALO PRAEDICATIO. MELLIIET MARTINUS Mollerus bechülletes feo Praedicátor Nemet nyelvön irtt, abbol Magyar nyelvüre fordittatott, AZ TEKÉNTETES, ÉS NAGISÁGÓS BATTHYÁNI FERENCZ URNAK ujjonnan hozot Nyomtato Bötüivel, mint elősben Probájával BEOYTHE IMRE, Németh—Vjvári Magyar Praedicátor által? KI NYOMTATTATOTT JOHANNES Korzenski, Cheh Könyvnyomtató által. Anno M. DC. XVII.”

Ime tizennyolcz negyedretü levélből álló prédikatio harmadik oldalán legelől következő diák szavak olvastatnak:

BROBA NOVAE TYPOGRAPHIAE SPECTABILIS Ac Magnifici Domini Domini FRANCISCI de Batthyán, Vyvárini Erectae, ad Gloriam Dei, Et Ecclesiae Verae ac Sincerae emolumentum Feliciter incipit. Anno 1617.

A munka czimlapján legalól található kézzel irt jegyzet ekkép van: Battyáni Ferencz Urnak, ki 1625-ik Esztendőbe September Hónapnak 15-ik Napján megholt, Cheh Aszon Felesége volt, Lobkovitzi Popel Éva.

Ebből az igen ritka régiségből gyűjteményem számára két példányt szereztem vala meg, melyek közül egyet Battháni Fülöp herczegnek adtam, másik pedig 1848 vége felé Pozsonyban több nagyböcsü ritkaságokkal a lángok mártaléka lön.”

Ponori Thewrewk az egészet szó szerint megismételte e kis munkájának második kiadásában.¹¹ Adatainak 1848. évi első publikálására nem sikerült rátalálni.

Miután a fenti adatok kivétel nélkül mind jól beleilleszkednek a korábbi ismeretek közé, a fenti beszámoló hitelesnek látszik. Közlése több új elemmel is gazdagítja a németújvári tipográfiáról eddig tudottakat. Teljesen új „Johannes Korzenski, cheh könyvnyomtató” neve, akinek önálló tevékenységéről a legújabb cseh szakirodalom sem tud,¹² így nyilván korábban alkalmazottként működött valahol, ahogy ezt utóda, Bernhard is tette. Jogos a feltételezés, hogy Korzenski Németújvárra Batthyány Ferenc cseh származású felesége, Lobkowitz Poppel Éva otthoni kapcsolatai révén került. Így bizonyosnak látszik, hogy ő és nem Bernhard készítette e műhely másik, ugyancsak 1617-ben megjelent kiadványát (RMNy 1143A).

Mind a címlap, mind a szöveg kezdete hangsúlyozza, hogy a Beythe-féle kis kötet az új németújvári nyomda első, próbának szánt terméke. Beythe Imre már hivatkozott és datálatlan levele, amelyben a könyvnyomtató távozásáról irt így tehát nem 1617-re, hanem 1618 végére, ill. 1619 elejére keltezhető, hiszen abban már arról tett említést, hogy a nyomdai felszerelést ki kell tisztítani „a rozsdától és portól”. A Batthyány-féle officina 1618. évi szünetelését tehát a nyomdász hiányával lehet egyértelműen magyarázni.

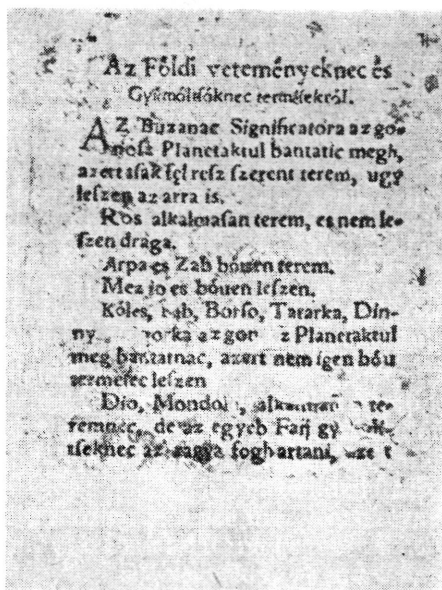
A Ponori Thewrewk által ismertett nyomtatvány leírása a következő:

S 1143B »BEYTHE Imre [transl.]: Az Vr Christusnak szentseges vachoráírol valo prae-dicatio, melliet Martinus Mollerus bechülletes feo praedicátor nemet nyelvön irtt, abbol magyar nyelvüre fordittatott, az tekéntetes és nagiságos Batthyáni Ferencz urnak ujjonnan hozot nyomtato bötüivel, mint elősben probájával Beythe Imre németh-Vjvári magyar praedicátor által. [Németujvár] MDCXVII Johannes Korzenski. [18] fol. — 4°.

Javítandó a 1143A tétel: nyomdásza nem [Bernhard], hanem [Korzenski].

¹¹ Esztergom 1856. 11. — Egyedül a „Proba” szóba becsúsztott sajtóhibát igazították ki az új szedésben.

¹² CHYBA, Karel: *Slovník knihtiskarů v Československu od nejstarších dob do roku 1860*. Praha 1966—1975.

3. kép

S 1551A*STURMIUS, Daniel: Alexipharmacum spirituale . . . Petro Czakio, electo judici regiae liberaeq(ue) civitatis Leucoviae . . . dicatum . . . [Leutschoviae] 1632 [Brewer]. [1] fol. — 395 × 290 mm. — Init.

Köszöntő vers. — Az egyleveles nyomtatvány alsó háromnegyed részében két hasábian üdvözlővers áll Csáky Péternek, Lőcse város bírájának címezve, amit a szerző alábbi formában írt alá: *per Danielem Sturmium L. H. G. ss. theol. studiosum pt. verbi divini ministrum in Poprad.*

Budapest Nat phot.

Az Országos Széchényi Könyvtár néhány éve egy magyar nyelvű, tizenhatodrészt alakú naptár nyolc levélnyi töredékét vásárolta meg (3. kép).¹⁴

S 1964A*[1][KALENDÁRIUM az 1608. esztendőre.] — [2] [Prognosztikon.] [Szeben 1607 Grüngras.]

[A⁸B⁸]C⁸+? = [24]+? fol. — 16°

Naptár és prognosztikon. — Csupán a harmadik füzet maradt fenn, amelynek fejezetei a következők: *Ez esztendőnek négy részeiről: a tétről, a tavaszról, a nyárról, az őszről — A földi veteményeknek és gyümölcsöknek terméséről — Az ércekről — Néhány országnak és tartománynak állapotjáról: Magyarországról, Lengyelországról . . . — A keresztyénekről — A törökökről és tatárokról.* Miután a végéről hiányzik a vásárok jegyzéke, amelyet pedig a sorozat többi tagja tartalmaz, feltételezhető, hogy volt még egy negyedik füzet is.

Budapest Nat ④

Soltész Zoltánné ismertette azt a négy töredéket, amely egyetlen könyv kötetábláiból került elő, és mind Farkas Imre csepregi műhelyéből származik.¹⁵ Most tehát csak arra van szükség, hogy ezek a szakszerűen közölt adatok a RMNy rendszerébe beillesztést nyerjenek.

ad 1458 [1] [KALENDÁRIUM az 1631. esztendőre.] — [2] [Prognosztikon.] [Csepreg 1630 Farkas.]

¹⁴ Jelzete RMK. I. 409a.

¹⁵ MKsz 1984. 224–233 és 348–353.

[², A⁸ [B⁸–E⁸?] = [10 + ?] fol. – 8° – Mult. ill.

MKSz 1984. 225–227.

Naptár és prognosztikon. – Az előkerült töredék két levélpárból áll: A₂₊₇ és A₄₊₅ levél. A kiadvány szerkezete és beosztása lényegében megegyezik az előző évi kalendáriumával (1424). A hónapvers januári kezdősora: *Fürödjél gyakran, távoztass vérkibocsátást.*

Cf. 903!

Budapest Nat ④

S 1491A [GERGEI Albert: História egy Árgirus nevű királyfiról és egy tündér szütleányról.] [Csepreg 1630–1631 Farkas.]

[A⁸] B⁸ + ? = [16 + ?] fol. – 8°

MKSz 1984. 227–233.

Verses szerelmi história. – Egyedül a B-jelzésű füzet három levélpárja maradt fenn. Tartalma megegyezik a korai löcsei kiadásával (1480). A mű kikövetkeztethető kezdősora: A tündérországról bőséggel olvastam.

A 12 lapnyi szöveg reprodukciója: MKSz 1984. 228–233.

Cf. 1480, –, →

Budapest Nat ④④④④

ad 1459 Mihálykó János könyvének 1630. évi csepregi kiadásából egészében került napfényre az I₄₊₅ és a K₁₊₄ levélpár, továbbá az ezekkel összefüggő I₁₊₃ és K₂₊₃ levélpárok-nak egyharmada két-két példányban. Ezek alapján megállapítható, hogy a bevezető, első ív után kezdődött az A-füzetjelzés. A füzetek valóban váltakozva nyolc és négy levél terjedelműek voltak, mert a K₄ levél hátlapján a 120. lapszám látható.

S 1459A [SALAMON királynak . . . Markalfal való tréfa beszédeknek rövid könyve.] [Csepreg ca 1630 Farkas.]

A⁸ + ? = [8 + ?] fol. – 4° – Init.

MKSz 1984. 351–353.

Mulattató elbeszélések, trufák gyűjteménye. – A mű tartalma és beosztása megegyezik az 1577. évi kolozsvári, ill. az ezek nyomán készült későbbi kiadásokéval.

Cf. 389* !; 935, 960, –, →

Budapest Nat ④

A fenti összes töredék egyértelműen Farkas Imre csepregi műhelyének 1630 táján keletkezett nyomdai makulatúrája, amely mind egyetlen könyv tábláinak erősítéséül szolgáltak. Jogos a feltételezés, hogy ezt maga Farkas használta fel könyvkötői tevékenysége során. Ezek szerint tehát elődjének, Manliusnak nem csupán tipográfiai felszerelését vette át, hanem annak könyvkötői munkásságát¹⁶ is folytatta.

* * *

A wolfenbütteli Herzog August Bibliothek őrzi azt a gyűjtőkötetet,¹⁷ amelyben negyedik és ötödik tagként két olyan nyomtatvány található, amely egyaránt a következő impresszumot viseli címlapján: „Getruckt zur Eisenstadt, durch Bonaventuram Felinum 1615”. Ezek alapján arra lehet gondolni, hogy e két kiadványt a nyugat-magyarországi Kismartonban állították elő, jöllehet e városban könyvsajtó működése csak 1712-től ismeretes.

Mindkét mű szerzőként „Harminius de Mosa” nevét tünteti fel, aki mint kálvinista az úrvacsora tanáról vitázik ezekben a lutheránus Leonhard Hutterrel. A fenti álnév Hermann Fabronius-t takarja, akit eredetileg Schmid-nek vagy Faber-nek hívtak, de koszorús költővé történt avatását követően a Faber Aonius vagy Fabronius névformát használta. A hesseni származású kálvinista lelkész és későbbi szuperintendens (1570–

¹⁶ Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970–1971. 301–321.

¹⁷ Jelzete H 145 8° Helmst.

1634) más neveket is használt, ill. más álneveken is írt: pl. Hermann Mosemann, Erasmus Sabinus Hofnerus.¹⁸ Az említett wolfenbütteli gyűjtőkötet a fentiekén kívül még három további vitairatot is tartalmaz Leonhard Huttertól, akinek heves támadásaira azután az álnév alatt író Fabronius már nem válaszolt.¹⁹

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy az „Eisenstadt” megjelölésű két munkában nem csupán a szerző neve, de az impresszum is koholt, hiszen „Bonaventura Felinus” is ismeretlen a német nyomdatörténeti szakirodalomban. Feltehető, hogy a két vitairatot Fabronius Schmalkaldenben Wolfgang Ketzeltől nyomdájában készítette, ahol ebben az időben a saját nevével ellátott műveit megjelentette.

App. 100A Mosa, Harminius de: Responsa Eucharistica . . . Eisenstadt 1615 durch Bonaventuram Felinum.

Külföldi nyomtatvány.

App. 100B Mosa, Harminius de: Vom politischen Hoff-Calvinisten . . . Eisenstadt 1615 durch Bonaventuram Felinum.

Külföldi nyomtatvány.

BORSA GEDEON

Ismeretlen régi magyar nyomtatványok Johann Samuel Klein „Nachrichten” c. művének kéziratban levő negyedik kötetéből. Klein 1789-ben adta ki *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evangelischer Prediger in allen Gemeinen des Königreichs Ungarn* c. művének I—II. kötetét, majd Fabó András 1873-ban a *Monumenta Evangelicorum* sorozat IV. kötetében Klein hátrahagyott kéziratából a mű III. kötetét. Klein munkájának mindhárom kötetében sok ismeretlen régi magyar nyomtatványt sorolt fel, melyet Szabó Károly könyvészeti kézikönyve I—II. kötetének anyagába beillesztett. A *Nachrichten . . .* c. mű mindmáig kiadatlanul heverő IV. kötetének kézírata az előző kötetekhez hasonlóan szintén sok régi magyar nyomtatvány emlékét tartotta fenn, köztük olyanokét, melyekből példány nem maradt korunkra s így becses adalékokkal gazdagítja a magyar bibliográfiát.

A IV. kötet kéziratából összegyűjtött ismeretlen magyar nyomtatványokat az alábbiakban közöljük, és pedig külön csoportban az RMNy és külön az RMK III anyagába tartozókat. Ahol lehetséges, átvesszük Klein eredeti szövegét, az egyes nyomtatványok címét, a szerzőknek és a megjelenési helyeknek a nevét, valamint a méretnagyságot. Ahol Klein nem ad pontos címet, ott felsoroljuk a műre vonatkozó ismeretes adatokat. Végül minden tételnél adjuk a kézirat oldalszámát is, hol az adat található. A nyomtatványok időrendben ím így következnek:

I. Az RMNy anyagába tartozó nyomtatványok

1. Christoph Lackner: *Agricola inventa et hieroglyphica eius interpretatione levissime descripta*. Kereszturini impressa 1617. 43. l.

2. *Sortilegia poetica* címen Ioannes Mautnerus kassai rektor tiszteletére tanítótársai és tanítványai 1639-ben Lőcsén versfüzetet adtak ki. 216. l.

¹⁸ *Allgemeine Deutsche Biographie*. Bd. VI. Leipzig 1877. 528.

¹⁹ JÖCHER, Christian Gottlieb: *Allgemeines Gelehrten-Lexikon*. Bd. II. Leipzig 1750. 496—497. has.

3. *Ioannes Mautnerus: Anagrammata in rosa Varniaca in usum scholae Cassoviensis.* Lőcse, cca 1640. 217. 1.

4. *Trajanus Beneschovinus* besang in *Elegien termarum Trenchiniensium laudes.* Gedruckt zu Trenschein 1642. in 8. 95. 1.

5. *Georg Krieschke: Schulprogramma, quo exercitia declamatoria in gymnasio Leutschoviensi habenda.* Leutschau bey Lorenz Brewer in folio gedruckt. 1649. 153. 1.

6. *Andreas Sartorius: Colossi hymenaei Matthiae Gazur.* Typis Trenchinii impressi 1652. Üdvözlő versek Gazur Mátyás esküvőjére. 274. 1.

7. *Hymaenes.* Leutschau 1658. 191. 1.

8. *Johann Croner: Wahrhafter und eigentlicher Entwurf des äusserlichen Adelschildes und innerlichen Tugendbildes des Johann Webers.* Leutschau 1664. In folio. 72. 1.

9. *Carmina nuptialia ad eandem sollennitatem elaborata (Zabler Jób és Andrae Mária esküvőjére), a collegis gymnasiique praeceptoribus una cum discipulis.* Leutschoviae 1664. In 4. 149. 1.

10. *De primordiis theologico-practicis, quas in complementum examinis ex privatae institutionis, post exercitia latinitalis studio in publicam lucem interrogationum et responsonum produxit in schola Bartphensi Adamus Pribek de Wille* die 20. Maii 1665. Gedruckt zu Barthfeld in 12. *Szeredi Márton* vitatta a tétéleket. Ajánlva Nagytárkányi Tárkány Istvánnak, kinek nemesi címere ékesítette a címlapot. 49. 1.

11. *Elias Ladiver: Colloquium Caschoviense de iudice controversiarum fidei,* habitum 1666. Gedruckt zu Kaschau 1666. in 8. 172. 1.

12. *Elias Ladiver: Refutatio Hieronymi Zinchonii defensionis absurdorum Ivulianorum.* Trenchinii sive Cassoviae 1666. 170. 1.

13. *Fausti connubiales: Ehe und Hochzeitsglück dem edlen Zacharias Rochser vornehmen Waldburger in der königlichen freyen Stadt Schemnitz mit Frau Elisabeth verwittueten Höflingerinn, gebohrene Bombensteininn* — — den 13. November. Gedruckt zu Leutschau bey Samuel Brewern in 4. 1667. 191. 1.

14. *Christianus Seelmann: Alles alte Kirchenlehre 71. Bitt und Dankpsalmen von den weiland ehrwürdigen Franz Németh, zu seine Lehrsprüche erwählet und bey dem Begräbniss erkläret.* Leutschau 1667. in 4. 282. 1.

15. *Vota nuptialia, quae tum vir iuvenis Ioannes Cilikius gymnasii Leutschoviensis classis III. collega et virgo Eva, Davidis Croneri filia, pridie Non. Novembris nuptias celebrassent.* Leutschoviae, litteris Samuelis Breweri, in 4. 1669. 192. 1.

16. *Johannes Schnatzinger: Scrutinium profectuum iuventutis scholasticae Ollassiensis in publico examine die 20. et seqq. Junii anno 1669. institutum, cuius seriem et ordinem sacrum esse jubent rector et caeteri scholae Ollassiensis collegae.* Zugeeignet hat er sie dem Ortprediger Daniel Klesch, dem Ortsrichter Benedict Roxer, übrigen Rathsherrn, dem Ortsvormund Valentin Schnell und übrigen Gemeinsherrn. Gedruckt in Leutschau 1669. in 4. 287. 1.

17. *Elias Ladiver: Disputatio ethica.* Unter seinem Vorsitze vertheidigte *Peter Semsei.* Gedruckt zu Leutschau 1670. in 4. 172. 1.

18. *Nova prothymia novo muneri ac oneri Viri adm. Rev. Ampl. atque Clar. Dom. Michaelis scholae Warallya-Scepusiensis eccl. Filkaniensis inter 13 oppida in annum 27. antistitis, scholaeque inspectoris gravissimi, simul ac gnavissimi cum publico solemniurn votorum ritu venerab. 24 regal. pastorum collegii senior pronuntiaretur, sub ipso publico motu et metu, an. 1671. acclamabant fautores, amici, fratres partimque compadres.* Leutschoviae 1671. in officium Samuelis Breweri in 4. 224. 1.

19. *Statuae doloris, amori serectae.* Leutschoviae 1671. Gyászversek *Kiss Ádám* kassai ev. lelkész temetése alkalmából. 232—233. 1.

20. *Auspicatissima thalami sollemnia cum vir clarissimus Ioannes Kretschmerus* — — — *gymnasii Leutschoviensis convector, virginem Rosinam Culmannianam domum duceret a fautoribus et amicis versu celebrata* — — sponso dicata A. R. S. 1672 typis Samuelis Breweri in 4. 1921. 1.

21. *Georg Peucker: Carmen Lam. Rev. Andreas Sartorius ecclesiae Dei et aulae Cassensis annis 17. sacrorum minister beate in Domino moreretur.* Leutschoviae 1680. Haan Lajos hely és év nélkül pontatlan címmel említi: RMK: III 4275. 55. 1.

22. *Elias Ladiver: Dissertatio III. metaphysica de uno et vero.* Unter seinem Vorsitze vertheidigte *Martin Textoris.* Gedruckt zu Kaschau 1680. in 4. 172. 1.

23. *M. Johann Sarossy* ungarischer ev. Prediger zu Kaschau hat *seine ungarische Predigt, die er bey Leiche des Predigers zu Kaschau und Superintendenten, des Philipp Heutschius gehalten, zu Leutschau 1686 in 4. drucken lassen.* Klein idéz is belőle, tehát volt példánya. A Klein által említett ritkaságok között az egyetlen magyar nyelvű nyomtatvány. 193. 1.

24. *Georg Peucker: Memoria Jesu Christi pro hominibus omnibus passi et resuscitati a schola Neosoliensium evangelica orationibus et carminibus ad diem 9. Aprilis 1687. celebrata.* Leutschoviae in 4. 55–56. l.

25. *Pauculae et generalissimae positiones philosophiae.* Ezt a disszertációt *Husztai István* elnöklete alatt *Bárány Mihály*, a debreceni kollégium seniora és az ékesszólás tanítója védelmezte meg 1701. december 9-én. Nyomatott Debrecenben in 4. 102. l.

II. Az RMK III anyagába tartozó nyomtatványok

1. *Thomas Jordanus: Commentariolus de aquis medicatis Moraviae.* Csak két frankfurti és egy tübingeni kiadása volt eddig ismeretes: 1575 (RMK III 647), 1586 (RMK III 749) és 1606 (RMK III 1037). Ismeretlen kiadás: Olomucii 1580. 97. l.

2. *Johannes Jessenius: Programma de medicinae ortu et progressu, nec non praeclaris medicis.* Wittenberg 1600. in 4. 133. l.

3. *Esaias Jeszenszky*, als er sich mit Magdalena Benkinn vermählte, bekam von M. *Andreas Calagius* ein schönes Hochzeitgedicht unter dem Tittel: *Buccina Melpomenes.* Gedruckt zu Breslau 1608. in 4. 135. l.

4. Als *Georg Fabricius* nach Kaschau zum angenommenen Pastorate abreisste, *Timotheus Lowczani*, Prediger der böhmischen Gemeine zu Teschen, hat seinen Glück und Seegenswunsch zu Oels in 4. drucken lassen 1609. 195. l.

5. *Franz Paczoth* von Berki, Freiherr zu Grosstarkany: *In laudem Hungariae patriae.* Wittenberg 1617. In 4. Nagylucei Váczi András, Bars és Szatmár megyék főispánjának, kir. kamarásnak, cs. és kir. udv. tanácsosnak, Szatmár vára kommandánsának ajánlva. 147. l.

6. *Christoph Lackner: Emblematischer Tugendspiegel.* Francofurti ad Moenum 1618. 42. l.

7. *Clemens Brecht: Refutatio aethiologiae Kirchnerianae* c. disszertációt védelmezte Königsbergben D. *Coelestin Myslente* elnöklete alatt 1635. 55. l.

8. *Adam Kiss: Dissertatio de onomatologia entis.* Unter dem Vorsitze des M. *Michael Eijleri.* Regiomonti (Königsberg) 1641. In 4. Fabó András említi (RMK III 1575). Példánya ismeretlen. 162. l.

9. M. *Philipp Weber: Die sichere Ruhe und ruhige Sicherheit* der Gerechten. (Über Buch der Weisheit 3, 1). Gyászbeszéd M. *Daniel Schmidt* pozsonyi ev. lelkész felett. Gedruckt zu Augsburg 1648. In 4. 53. l.

10. Dem Pfarrer M. *Joannes Henricus Blendinger* hielt M. *Johann Bernhard Kellern* Prediger zu Pressburg die Leichenpredigt über Philipper 1, 21 unter dem Tittel: *Dreyfacher Trost, den wir dem Todt so er auch bey uns anklopffet entgegen setzen und also zum Sterben freudig und bereit seyn mögen.* Nürnberg 1649. in 4. 51–52. l.

11. Dem verstorbenen Kinde (des Pfarrers zu St. Georg M. *Johannes Henricus Blendingers*) hielt M. *Christoph Stephani* die Leichenrede über dem Buch der Weissheit 4, 7 unter dem Tittel: *Dreyfache Trostbündlen, damit alle betrübte Eltern, die Herzenswunden mögen verbinden, wenn ihnen ihre Ehepflänzlein jung und zeitlich dahinsterven.* Nürnberg 1649. in 4. 53. l.

12. *Peter Kiss: Dissertatio theologica de nobilissimis Dei creatoris angelis scilicet et homine.* Unter dem Vorsitze des *Johann Deutschmanns.* Wittenberg 1652. in. 4. 165. l.

13. *Philipp Heutschius: Εὐφύμια honoribus magisterii in philosophia summi Theodori Pinneri Neosoliensis Hungari,* quos Rectore Magnifico *Christiano Trenschio*, decano et procancellario *Ioanne Andrea Quenstedio* 4. id. Octobr. 1652. obtinuit a fratribus amicis et conterraneis consecratae. Wittebergae litteris Ioannis Haken 1653. 190. l.

14. *Johann Georg Schreiber: Dissertatio philosophica de instrumentali causa.* Unter dem Vorsitze des M. *Jakob Wächters.* Wittenberg 1664. 119. l.

15. *Enchiridion, der kleine Katechismus für die Gemeinen, Pfarrherrn und Prediger, vermehret und gebessert aus d. Martin Luthers Schriften und Büchern,* erstlich zu Wittenberg gedruckt im Jahr 1587 darnach aber nachgedruckt zu Brieg in Schlesien 1667. jetzt aber aufs neue übersetzt durch einen unwürdigen Pfarrherrn aus dem Zipserlande. Gedruckt zu Krakau 1675. in 12. Az ellenreformáció által a hívők megtévesztésére kiadott hamisított káté 181. l.

16. Die Magisterwürde erhielt *Georgius Michaelis* 1681. den 25. April, zu welcher erlangten Würde ihm seine Landsläute und Freunde in einer besonderen Schrift in 4. Glück gewünschen haben. Wittenberg 1681. 219. l.

17. *Georgius Michaelis: De graecae linguae pronuntiatione, ejusdemque variis dialecticis.* Wittenberg 1681. A magisteri fokozat elnyerésekor készült értekezés. 218–219. l.

18. *Johann Benedikt Grindel* schrieb vieles *de acidulis Rojtschensibus seiner Rojtschocrene*. Gedruckt 1685. in 8. zu Wien. 96. l.

19. *Samuel Antonius: De moderandis affectibus*. Eine Dissertation zu Wittenberg unter dem Vorsitze des Professors *Valentin Voltheim* gehalten. Gedruckt zu Wittenberg 1695. in 4. 33. l.

20. *Johann Hambacher* ifj.: *De Chirurgo insonte* c. disszertációt védelt Wittenbergben *Johann Heinrich Heucher* elnöke alatt 1710., mely megjelent ugyanakkor Wittenbergben in 4. 82. l.

*

Fenti nyomtatványok egykori létezésében nem kételkedhetünk, mert azok Klein kezén mind megfordultak, sőt a legtöbbjük saját könyvtárából való volt. Pontosabb adataink nincsenek e könyvtárról, de igen becses könyvek gyűjteménye lehetett s bővelkedett ritkaságokban. Ő maga említi aprónyomtatványokból álló gyűjteményét, melyben a XVII. század sok ma már ismeretlen, hazai szerzőtől származó egyetemi disszertációja, üdvözlő versezete, lakodalmi költeménye vagy gyászverse megvolt. A könyvgyűjtő Klein kiterjesztette figyelmét az általa tárgyalt lelkészek arcképeinek gyűjtésére is. Ebben a gyűjteményben mintegy 24 XVII—XVIII. századi hazai ev. lelkész rézmetszetű vagy olajjal festett arcképe volt nyilvántartva. Ismerve az e korbéli lelkészi arcképek ritkát, Klein gyűjteménye viselettörténeti szempontból is nagyon becsesnek tekinthető. Nagy kára művelődéstörténetünknek, hogy ez a gyűjtemény nyomtalanul elenyészett. Még így is közléseiben több értékes adalékot őrzött meg a XVII. századi pozsonyi és soproni rézmetszők személyére és munkásságára vonatkozóan. Legjelentősebb azonban az a tette, hogy nagy művében népes számban sorolta fel a magyarországi illetőségű szerzőktől származó, ma már példányból nem ismert nyomtatványokat, melyekből csak a mű IV. kötetére 45 esik.

KATHONA GÉZA